

## [LIBRI AD CONSTANTIUM.]

### IN SEQUEMTEM LIBRUM ADMONITIO. NONNULLA DE LIBRIS ALIIS AD CONSTANTIUM PRAELIBANTUR.

I. *Librorum ad Constantium ordo.*---Tres libros subsequentes, quo eos ad manum habere quisque valeat, ab invicem non separamus: quamvis ordo temporum postularet, ut eorum primus libro de Synodis praeponeretur. In illis tamen inter se ordinandis habita est temporum ratio, quae prius neglecta fuerat.

II. *An aliqui libri ad Constantium exciderint.*---Ambigi possit, an plures, quam qui nunc exstant, sub iisdem titulis ab Hilario scripti sint. Namque post Sulpicium Severum Fortunatus testatur, ipsum, dum Constantinopoli opperiretur regis voluntatem, tribus libellis regis audientiam poposcisse: nec jam nobis superest nisi unicus Constantinopoli editus, quo audientia postuletur. Deinde in nullo librorum sequentium reperire est fragmentum, quod Hilarii nomine ut scribentis ad Constantium imperatorem in concilio laudavit Coelestinus papa I, et Arnobius lib. II de conflictu cum Serapione inseruit. Postremo Hieronymus librum Hilarii in Constantium jam vita functum memorat: cum vivo Constantio tres istos scriptos fuisse constantissimum sit.

III. Quae licet ita sint, alios tamen ab his minime desiderandos arbitramur: et Fortunatum quidem a Sulpicio deceptum esse;

hunc vero nimio brevitatis studio tres libros, quos habemus, sub titulo eorum uni dumtaxat conveniente comprehendisse, aut potius, sicut et multa alia, confudisse. Neque ullum fere dubium est, quin Hieronymus librum, qui tertio loco exhibetur, contra Constantium vita functum dixerit. Fragmentum autem a Coelestino et Arnobio memoratum cum ultro recipiamus, ut Hilarii calamo et ingenio prorsus consentaneum, neque falso inscriptum putemus; facile tamen opinamur, illud ad eam primi libelli partem pertinere, quae manifeste mutila atque truncata est.

IV. *In primo libro aliquid deest. An aliquid habeatur aliunde adsutum.*---Nonnulla enim in hoc primo libro deesse jam adverterunt eruditi, et perspicuum est vel ex his num. 7: *Moveret enim absolutionem ejus*, etc., quae cum ad Athanasium referri necesse sit, in animum inducunt sermonem de sancto illo viro antea habitum desiderari. Rursum num. 8, Nicaenae fidei mentio jam facta memoratur; quamvis nullum in superioribus de ipsa verbum occurrat. Aliqui etiam dubitarunt, an non huic libello aliunde adsuta sint, quae a num. 4 supersunt. Nam neque cum superioribus, neque inter se satis cohaerere videntur: nusquam ab hinc ad imperatorem convertitur oratio: tractandi autem ratio magnam affinitatem habet cum iis quae in Fragmentis historiae Ariminensis concilii disseruntur. Quocirca non satis certam putant Baronii opinionem, hunc librum anno 355 scriptum non aliunde probantis, quam quod Hilarius num. 8, de Eusebii Vercellensis exilio locuturus, rem *recens* gestam aggredi se praedicet. Sed et ei opponunt Fragmenti I, num. 6, verba, ubi Synodi Arelatensis acta sex septemve post annis narraturus, ea tamen dicat *proxime* gesta.

V. *Quando scriptus sit.*---Recens non est libelli hujus plaga, quam neque ex codice S. Petri de Urbe saeculo quinto ineunte exarato resarcire licuit. At cum in vetusto illo exemplari non solum in fronte exstet: *Incipit ejusdem ad Constantium*; sed et ad calcem adscribatur: *Explicit liber I S. Hilarii ad Constantium. Incipit l. II ejusdem ad eundem, quem et Constantinopoli ipse tradidit*: non videtur facile dandum, aliunde quidquam adsutum esse. Certe **533-534** utraque pars easdem deflet calamitates, eadem ratione perstringit Arianorum violentiam. Et neutram quidem ante annum 355 scriptam esse liquet: non postremam, qua non modo Paulinus ex Arelatensi synodo an. 354, sed et ex Mediolanensi an. 355, Eusebius ac Dionysius in exilium ejecti narrantur, neque etiam primam, qua egregiorum sacerdotum ab exilio reditus suppliciter postulatur. Non enim ante praedictas synodos sacerdotum suorum exsilia novit Occidens; cujus praesertim malis Hilarium hic commoveri quis non assentiatur? Neque minus constat, hunc libellum ab eo ante exilium ipsius scriptum esse. Nam praeter quam quod in iis, quos exsul scripsit, tacere non solet exilium, certe non satis idoneus esset exsul, qui aliorum ab exilio reditum deprecaretur. Cum autem sub anni 356 initium relegatus sit: ad Baronii sententiam redeundum.

VI. *Qua occasione.*---Porro libelli hujus scribendi ex Constantii litteris nata videtur occasio. Cum enim an. 355, teste Ammiano lib. XVI, frequentes essent in Gallias barbarorum incursus, propter quos reprimendos Julianus eodem anno exeunte Caesar creatus est; verisimile est, Constantium Gallorum dissidia et seditiones veritum ad eosdem scripsisse, quo eos in officio contineret. Imo

commotae seditionis suspicionem jam sibi ab improbis susurronibus injectam eum Gallis significasse innuunt haec num. 2: *Non quisquam perversus aut invidus maligna loquatur: nulla quidem suspicio est, non modo seditionis, sed nec asperae abmurmurationis. Quieta sunt omnia et verecunda.* Hanc igitur opportunitatem nactus Hilarius, plus ab Arianis timendum rescribit, a quibus perturbantur omnia: et ab iis illata Ecclesiis mala enixe deprecatur.

VII. *Cur primus dicatur. Hilarii de fidei libertate sententia.*--Hieronymus libelli hujus non meminit: qui *primus* inscribitur, non quod cum secundo connexus, sed quod prior editus. Illum epistolae nomine libenter donaremus, si cum auctoritate liceret. Quod autem in eo edisserit sapientissimus Praesul ad libertatem fidei commendandam, non ita intelligendum est, ut haereticos ad profitendam fidem veram cogere numquam licere existimarit. Nam lib. de Synodis Orientales laudat, *quibus suffecit, post blasphemiae voluntatem, coactae saltem fidei subscriptio*: quae licet in multis suspecta ipsi merito videatur, gratulandum tamen putat, saltem *aliquem ex his suscipi poenitentem*. Sed dissuadet licentiam, qua haeretici Catholicos cogunt, ut avita et apostolica fide deserta, commenta nuper inventa amplectantur. *Cogunt nempe*, inquit num. 6, *non ut Christiani omnes sint, sed ut Ariani*. Quamquam episcopalem considerans animum, quem ad clementiam semper pronum esse, ac veram et non fictam populorum fidem quaerere deceat; ipsi convenientissimum esse praedicat, ut ne ad veram quidem fidem, vim eam, quam Ariani per varia tormenta catholicis inferebant, adhiberi patiatur.

**535-536 SANCTI HILARII AD  
CONSTANTIUM AUGUSTUM LIBER  
PRIMUS. (C,S)**

1. *Ecclesiae ne a fratribus affligantur. Iudices saeculares ne cognoscant causas clericorum.*---Benignifica natura tua, domine beatissime Auguste, cum benigna voluntate concordat. Et quoniam de fonte paternae pietatis tuae misericordia largiter profluit; quod rogamus, facile nos impetrare posse confidimus. Non solum verbis, sed etiam lacrymis deprecamur, ne diutius catholicae Ecclesiae gravissimis injuriis afficiantur, et intolerabiles sustineant persecutiones et contumelias, et quod est nefarium, a fratribus nostris. Provideat et decernat clementia tua, ut omnes se (*abundat se*) ubique iudices, quibus provinciarum administrationes creditae sunt, ad quos sola cura et sollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religiosa se observantia abstineant: neque posthac praesumant atque usurpent, et putent se causas cognoscere clericorum, et innocentes homines variis afflictationibus, minis, violentia, terroribus frangere atque vexare.

2. *Ne invitati vi subjiciantur heterodoxis. Catholicorum oppressorum vox, ne rectores locorum haereticis favorem*

*praestent. Mysteriorum solemnia, et preces pro rege.*---  
Intelligit singularis et admirabilis sapientia tua, non decere, non oportere cogi et compelli invitos et repugnantes, ut se his subjiciant et addicant vi oppressi, qui non cessant adulterinae doctrinae corrupta semina adspergere. Idcirco laboratis, et salutaribus consiliis rempublicam regitis; excubatis etiam, et vigilatis: ut omnes quibus imperatis, dulcissima libertate potiantur. Non alia ratione quae turbata sunt componi, quae divulsa sunt coerceri possunt; nisi unusquisque nulla servitutis necessitate adstrictus, integrum habeat vivendi arbitrium. Certe vox exclamantium a tua mansuetudine exaudiri debet: Catholicus sum, nolo esse haereticus; Christianus sum, non Arianus: et melius mihi in hoc saeculo mori, quam alicujus privati potentia dominante castam veritatis virginitatem corrumpere. Aequumque debet videri sanctitati tuae, gloriosissime Auguste, ut qui timent Dominum Deum et divinum iudicium, non polluantur aut contaminentur execrandis blasphemiiis; sed habeant potestatem, ut eos sequantur episcopos et praepositos, qui et inviolata conservant foedera charitatis, et cupiunt perpetuam et sinceram habere pacem. Nec fieri potest, nec ratio patitur, ut repugnantia congruant, dissimilia conglutinentur, vera et falsa misceantur, lux et tenebrae confundantur, dies quoque et nox habeant aliquam conjunctionem. Si igitur, quod sine dubitatione et speramus et credimus, haec permovent non insitam, sed ingenitam tuam bonitatem; praecipe ut non studium, non gratiam, non favorem, locorum Rectores gravissimis haereticis praestent. Permittat lenitas tua populis, ut quos voluerint (mss. volunt), quos putaverint, quos delegerint, audiant docentes, et divina mysteriorum solemnia

concelebrent, **537** et pro incolumitate et beatitudine tua offerant preces.

3. *Suspicio seditionis eximitur. Arianorum astus.*---Non quisquam perversus aut invidus maligna loquatur: nulla quidem suspicio est non modo seditionis, sed nec asperae obmurmurationis. Quieta sunt omnia, et verecunda. Et nunc, qui Ariana et pestifera contagione inquinati sunt, non cessant ore impio et sacrilego animo evangeliorum sinceritatem corrumpere, et rectam apostolorum regulam depravare. Divinos prophetas non intelligunt. Callidi et astuti artificio quodam utuntur, ut inclusam perniciosam corruptelam inquisitorum verborum velamine contegant, et non prius venenatum virus effundant, quam simplices et innocentes sub praetextu nominis Christiani raptos atque irretitos, ne soli pereant, participes horrendi criminis sui reos faciant.

4. *Sacerdotes pii ad suas sedes remeant.*---Et hoc obsecramus pietatem tuam, ut eos, qui adhuc (egregii videlicet sacerdotes, qui tanti nominis praepollent dignitate), aut in exilio, aut in desertis locis tenentur, jubeas ad sedes suas remeare: ut ubique grata libertas sit, et jucunda laetitia.

5. *Ariana haeresis novella.*---Quis non videt, quis non intelligit? Post quadringentos fere annos, post quam Dei unigenitus Filius humano generi pereunti subvenire dignatus est, quasi ante non apostoli, non post eorum martyria et excessus fuerint Christiani, novella nunc et teterrima lues, non corrupti aeris, sed exsecrandorum blasphemorum, Ariana effusa est. **538** Ita illi, qui ante crediderunt, inanem spem immortalitatis habuerunt? Nuper didicimus commenta haec fuisse inventa et a duobus Eusebiis et a Narcisso et a

Theodoro et ab Stephano et Acacio et Menophanto, et imperitis atque improbis duobus adolescentibus Ursacio et Valente: quorum epistolae proferuntur, et idoneis testibus etiam convincuntur, qui eos magis oblatrantes quam disputantes audierunt. Quibus qui communionem suam imprudenter et incaute commiscent, quia sunt socii scelerum, participes criminum necesse est etiam eos, qui jam in hoc saeculo abjecti sunt et abdicati, cum advenerit dies iudicii, pati supplicia sempiterna.

*6. Litterae et legatio post absolutionem Athanasii. Arianorum crudelitas.*---Jam nemini dubium est, cujusmodi curam in absolutionem Athanasii, sancti illi viri receperint: ut post synodi sententias, quas, pro sacerdotalis iudicii reverentia, fas fuerat sacerdotali vel ecclesiastica conscientia contineri, scribi ad regem, legationemque instrui oportuerit. Sed quid aliud his litteris, quam libertatem fidei et contagionem Ariani nominis deprecantur, orantque vincula, carceres, tribunalia, et omnem illum feralem habitum, novas etiam in reos quaestiones inhiberi? Deus cognitionem sui docuit potius, quam exegit: et operationum coelestium admiratione praeceptis suis concilians auctoritatem, coactam confitendi se adspersus est voluntatem. Si ad fidem veram istius modi vis adhiberetur; episcopalis **539** doctrina obviam pergeret, diceretque: Deus universitatis est Dominus, obsequio non eget necessario, non requirit coactam confessionem. Non fallendus est, sed promerendus. Nostra potius, non sua causa venerandus est. Non possum nisi volentem recipere, nisi orantem audire, nisi profitentem signare. Simplicitate quaerendus est, confessione discendus est, charitate amandus est, timore venerandus est, voluntatis probitate retinendus est.

At vero quid istud est, quod sacerdotes timere Deum vinculis coguntur, poenis jubentur? Sacerdotes carceribus continentur, plebs in custodia catenati ordinis constricta disponitur, virgines nudantur ad poenam, et sacrata Deo corpora, publico exposita conspectui, ad fructum spectaculi et quaestionis aptantur. Cogunt nempe, non ut Christiani omnes sint, sed ut Ariani: et confessam in Deo fidem ad consortium piaculi sui scelere compellunt. Auctoritate etiam nominis sui in errorem Imperatorem transducunt: rectum affirmantes, ut sub specie timoris Dei, in hac perversitate subditos sibi tradant. Quaestiones poscunt, judiciorum subsidia desiderant, auctoritatem regiam implorant: et nec sic perversitatem sceleris sui erubescunt, extorquere conniventiam plebium nec cogendi jure potuerunt.

*7. Judicialis forma in causa Athanasii non servata.* ---Haec si de veteribus chartulis prolata aetatis nostrae tempus instruerent; ambigendum, ut opinor, tantis de rebus fuisset. Et cum ab aliis quibusque pronuntiari posceretur reus; quaereretur in fidem litterarum, in judicum vitam, in accusatorum fidem, in ipsius quoque hominis mores atque actus. Moveret enim absolutionem ejus Arianorum juncta damnatio: magnique periculi esset, judicium simul cum reatus et innocentiae non suscepta rursum inquisitione dissolvere: totaque in patrocinium suum, cum fidei doctrina, auctoritas sibi antiquitatis assisteret. At cum ipsi, qui tunc Ariani haeretici damnati sunt, rem exagitent, turbent **540** omnia, omnesque ex potestate et ambitione corrumpant, et Athanasius si fuit, esse adhuc reus potest; testes loquantur, videant judices, fidei doctrina praeceptis evangelicis atque apostolicis eluceat: quae obtusio intelligentiae est? quae

cordis hebetudo? quae oblivio spei? quae amor scelerum? quod odium veritatis? in damnatorum favorem, Dei amorem transducunt.

8. *Eusebii Vercellensis injusta damnatio.*---Venio nunc ad id, quod recens gestum est, in quo se etiam professio sceleris in secreto artis suae dedignata est continere. Eusebius Vercellensis episcopus est vir omni vita Deo serviens. Hic post Arelatensem synodum, cum Paulinus episcopus tantis istorum sceleribus contraxisset (Arelate an. 353), venire Mediolanum praecipitur (an. 355). Collecta jam illic malignantium synagoga, decem diebus ad Ecclesiam est vetitus accedere, dum adversus tam sanctum virum malitia se perversa consumit. Suppuratis deinde consiliis omnibus, ubi libitum est, advocatur. Adest una cum Romanis clericis (Hilario diac. et Pancratio), et Lucifero Sardiniae episcopo. Conventus ut in Athanasium subscriberet, ait, De sacerdotali fide prius debere constare; compertos sibi quosdam ex his, qui adessent, haeretica labe pollutos. Expositam fidem apud Nicaeam, cujus superius meminimus, posuit in medio: spondens omnia se, quae postularent esse facturum, si fidei professionem scripsissent. Dionysius Mediolanensis Episcopus chartam primus accepit: ubi profiteri scribendo coepit, Valens calamum et chartam e manibus ejus violenter extorsit, clamans non posse fieri, ut aliquid inde gereretur. Res post clamorem multum deducta in conscientiam plebis est: gravis omnium dolor ortus est, impugnata est a sacerdotibus fides. Verentes igitur illi populi iudicium, e Dominico ad palatium transeunt. Cujusmodi sententiam in Eusebium longe ante, quam

ecclesiam ingrederetur, scripserint: de se loquitur ipsa  
sententia.